

Фрагмент от източната крепостна стена на Сердика II

Александър Станев ^a

^aМузей за история на София, пл. Бански 1, София; alexander.stanev@gmail.com

Fragment of the Eastern Fortification Wall of Serdica II

Alexander Stanev ^a

^aSofia History Museum, 1 Banski Sqr, 1000 Sofia, Bulgaria; alexander.stanev@gmail.com

ABSTRACT

A fragment of the substructure of the Eastern wall from the Northern extension of the Late Antique Serdica fortification was registered during rescue archaeological excavation in the area of the Lion Bridge square. Detailed investigations have identified three construction levels of the foundation of the structure - stones bound with solid white mortar, stones bound with yellow sandy mortar and a leveling layer of loose mortar and single stones. The stratigraphy of the site consists of three chronological groups: Late Ottoman/Revival (17th-19th century), Medieval (11th-12th century) and Late Antiquity (4th-5th century). Artifacts and numismatic materials date the construction of the fortress wall between the last decades of the reign of Emperor Constantine I and the end of 4th/beginning of the 5th century AD.

KEYWORDS

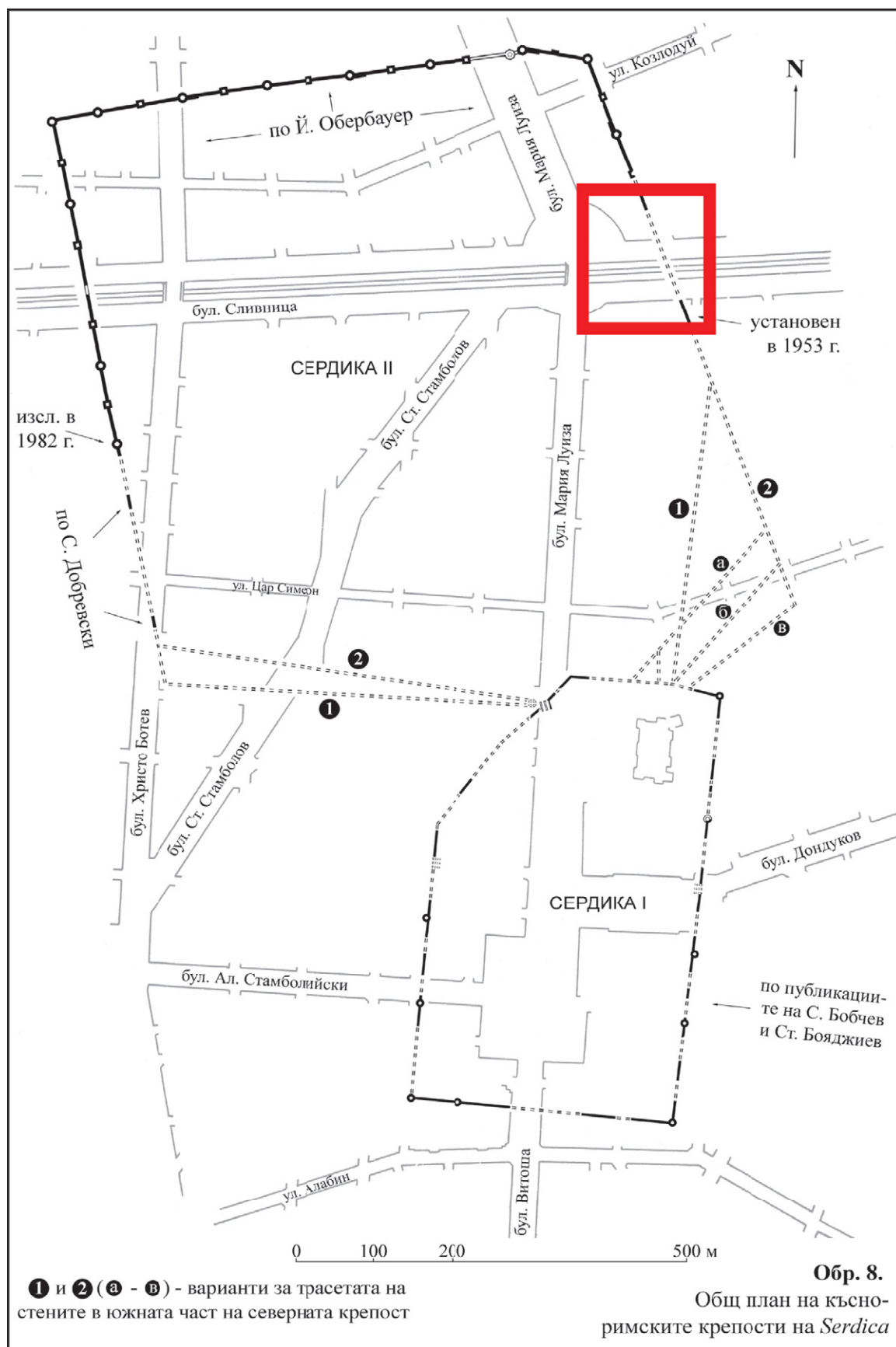
Serdica, fortification wall, Late Antiquity

През 2014 г., във връзка с инвестиционни намерения на Столична община за изграждането на транспортен възел на две нива при „Лъвов мост“, се проведе спасително археологическо проучване в рамките, на което се разкри фрагмент от субструкцията на източната куртина на северното разширение на Сердика (обр. 1).¹ Въпреки слабото ниво на запазеност, находката е приносна поради факта, че се явява първата част от източната стена, регистрирана при археологически разкопки на юг от р. Владайска,

Проучванията върху северната крепост на Сердика традиционно присъстват в специализираната литература свързана с античния град. Натрупаната през годините информация позволява до голяма степен да се решат основни проблеми: трасето на стените, формата на укрепителните съоръжения, строителните техники на градежа, хронологията (Добревски 1907; Бобчев 1943; Бояджиев 1959; Бобчев 1989; Иванов 1994; Динчев 2013). В същото време, обстояният преглед на публикациите в научно обръщение показва една характерна особеност, а именно почти пълната липса на археологически разкопани обекти, свързани с крепостната стена на Сердика II. Показателен пример е наличието на само едно подобно проучване за времето на най-новата история на София (Григорова 1983, 57).

В детайлен план могат да се представят ограничен брой публикации, които имат пряко отношение към източната куртина. От преки наблюдения на строителна или

¹ В настоящото проучване е използван терминът „Сердика II“, с който се идентифицира северното укрепление на късноантичния град.

Обр. 1. Общ план на укрепителната система на Сердика (по Динчев 2013, обр. 8)

Fig. 1. Overall fortification system of Serdika (after Динчев 2013, fig. 8)

проучвателска дейност се получава информация за три фрагмента, регистрирани от двете страни на реката (Добревски 1907, 1184-1185, черт. 16; Бобчев 1943, 19, 30-31, обр. 2, табл. IX; 1989, 40). Анализът на историографията показва, че към настоящия от източната стена на Сердика II са „проследени над 200 метра“ (Динчев 2013, 256).

От северната страна на реката, по предполагаемото трасе на стената, се заложи сондаж (обр. 2). Наблюдението документира масивен съвременен насипен пласт, който лежи непосредствено върху речните наслаги.² Аналогична ситуация се проследи в дълбочина на ул. Веслец, при изграждането на канализационен байпас за нуждите на строителите, както и при последвалата изкопна дейност в участъка. Крайният резултат показва, че останки от крепостната стена не се регистрират в близост до реката.³ Не се отчитат косвени данни като обратен насип или деструкции, които да подсказват наличието на демонтирани части от укрепителното съоръжение (не се регистрира дори друг културен пласт без отношение към укреплението).⁴ Въз основа на тази информация може да се изкаже предположението, че краят на куртината се намира в дълбочина на ул. Веслец, в участъка преди връзката с ул. Тимок, където вече е засичан градеж.⁵

Залагането на сондаж от южната страна на реката имаше положителен резултат. По линията на предполагаемото трасе се разкри фрагмент от субструкцията на стената, като в рамките на изкопа бяха регистрирани 4 линейни метра.

След премахването на съвременния насипен пласт беше достигнато нивото на глинестите алувиални отложения. В непосредствена дълбочина, в южният профил (на 2,60 м дълбочина от съвременното ниво), се засече запазена част от каменна зидария (обр. 3.1) Градежът е от речни, по-рядко ломени камъни и единични варовикови късове. След цялостното разкриване на плана на крепостната стена се установи наличието на два вида спойка, които формират стратиграфски нива: горно – от бял хоросан с висока плътност и пълнител от дребни начукани камъчета и долно – от жълт хоросан с по-ниска плътност, в който преобладаващата субстанция е едър жълт пясък (обр. 3.2).⁶

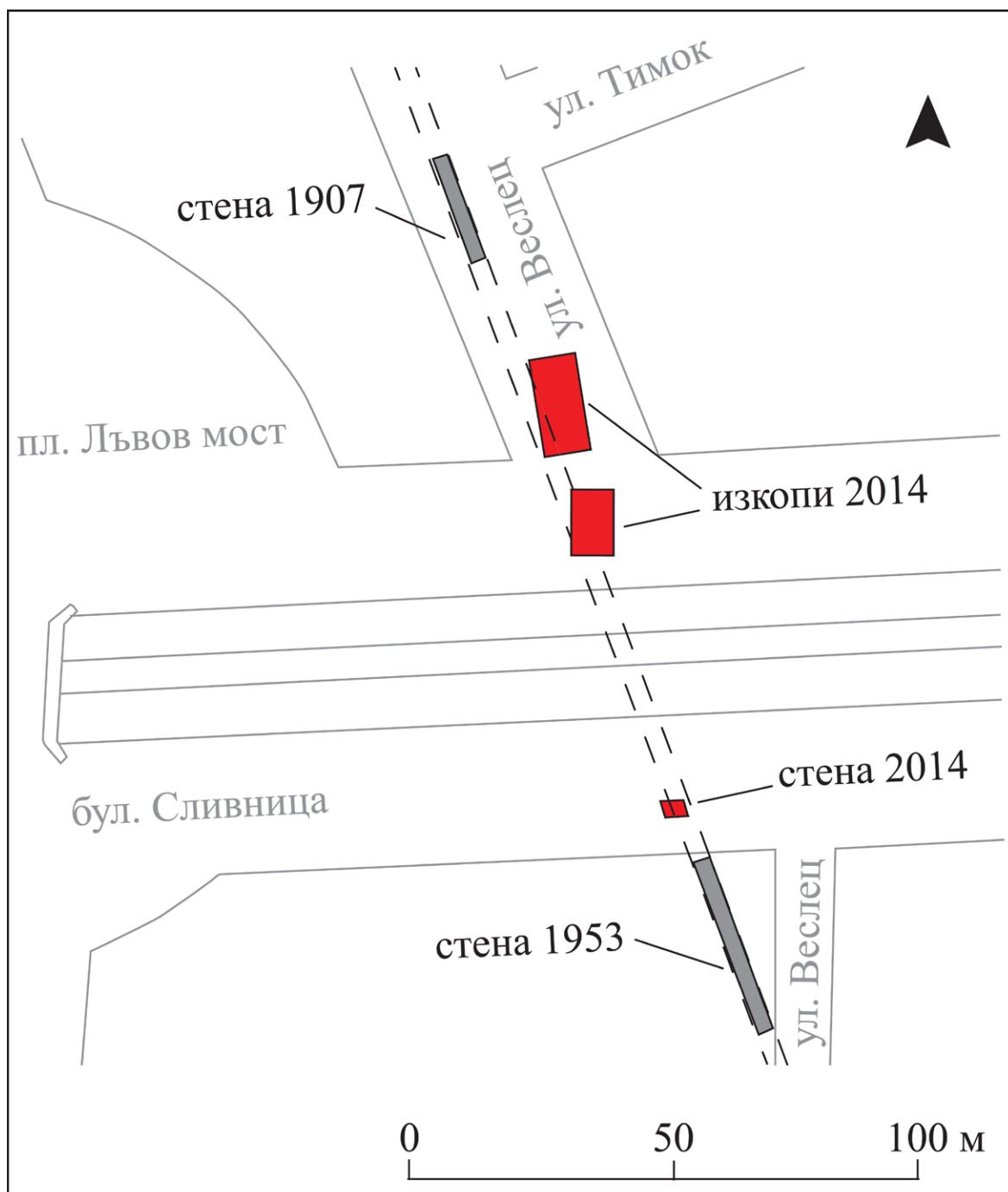
2 За нуждите на археологическото проучване беше изискано геоложкото проучване, което показва наличието на три геотехнически тела: 1-во – насип с дебелина до 5.50 м, който изгражда бреговете и корекцията на реката; 2-ро – глина, разположена непосредствено под геотехническо тяло 1. Глината изгражда горната част на алувиалните отложения на р. Владайска; 3-то – чакъли и пясъчливо-глинест запълнител. Чакълите са част на алувиалните отложения на р. Владайска. Разпространението им е повсеместно, което показва, че строителният обект се разполага изцяло в речното русло от преди съвременната корекция на реката.

3 Относно тази част от крепостта информацията в научната литература е противоречива. С. Добревски открива следи от крепостната стена в мазетата на сградите по ул. Веслец, които приключват на юг до кръстовището с ул. Тимок. Липсата на видими части от кулите и куртината той интерпретира като „засипани“ (Добревски 1907, 1184-1185). С. Бобчев също отчита факта, че части от „източната стената северно от Владайската река“ не се виждат (Бобчев 1943, 19). Т. Иванов коментира скиците на Й. Обербауер, според които куртината достига до р. Владайска (Иванов 1994, 34). В. Динчев също смята, че градежите са проследени до реката (Динчев 2013, 239).

4 Археологическото наблюдение от двете страни на реката показва, че не е извършено изкуствено изравняване на геотехнически тела 2 или 3 при полагането на съвременния насип.

5 Според В. Динчев краят завършва с „мостова конструкция“, по аналог на публикувания от С. Добревски устой на северният бряг на р. Владайска по западната линия (Динчев 2013, 257).

6 Границата между нивата е около кота 532,00/531,95 м. На запад от стената, в глинестото алувиално ниво, се разчисти разсип от камъни със спойка от бял хоросан и единични парчета строителна керамика. Ширината на разсипа е около 1.20 м. При разчистването на участъка и разкриването на западното лице на стената бяха регистрирани пет монети, датирани между втората и третата четвърт на IV век

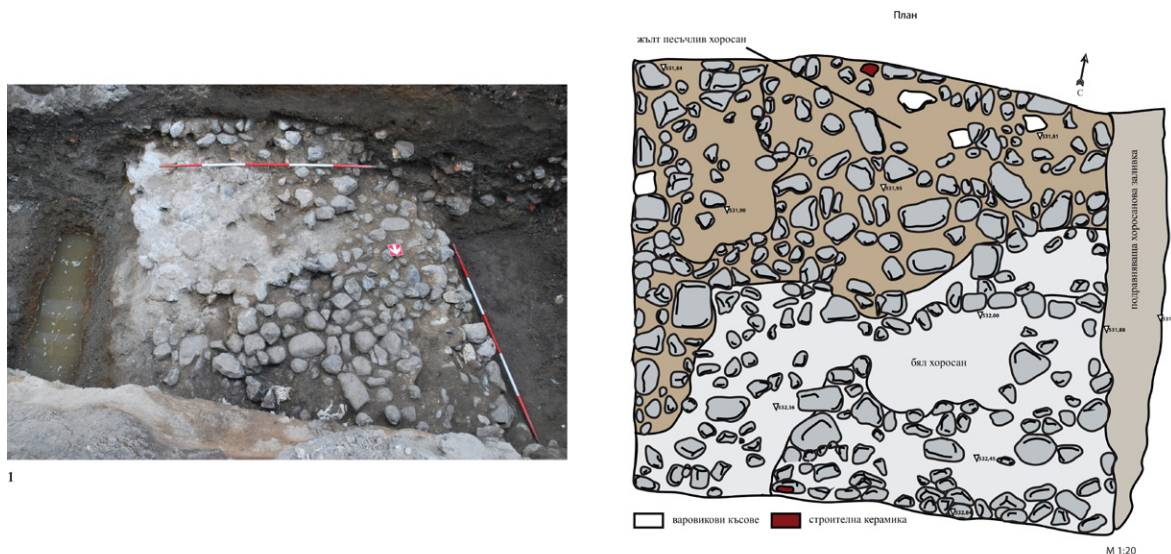
Обр. 2. Детайлен план на проучвания участък (от автора)

Fig. 2. Detailed plan of the investigated area (by the author)

Ширината на зидарията е 3,70 м, като от запад градежът завършва с прецизно подредени камъни, а от изток се наблюдава хорсанова заливка, формирана като борд с ширина около 0,40 м.⁷ При демонтирането на структурата се установи, че под нивото от жълт хорсан се разполага своеобразна основа от слаб хорсан с пълнител

(имп. Константин I или синове, около 324/330-360 г., имп. Констанс или Констанций II, около 350 г., имп. Констанций II, 348-351 г. и 2 броя нечетливи, втората половина и третата четвърт на IV век).

7 В североизточния ъгъл на стената се регистрира наличието на „фуга“ между хорсановата заливка и същинския градеж.

Обр. 3. 1. План на градежа, снимка; 2. План на градежа, графично заснемане (от автора)
Fig. 3.1. Photographic record of the construction; 2. Graphic record of the construction (by the author)

от единични речни камъни, която лежи върху сиво-кафяв пясъчен пласт с баластра.⁸ (обр. 4.1)

След пълното разкриване на крепостната стена се заложи сондаж по западното лице. Под глинестото ниво, в сиво-кафявия баластров пласт се регистрираха 3 монети без съпътстващи материали. Разполагащият се в дълбочина пласт от едър жълт пясък с речна баластра беше приет за стерилен (обр. 4.2, 4.3).

Необходимо е да се отчете, че ситуацията в проучвания сектор е компрометирана, което дава известна условност на предложения по-долу анализ.

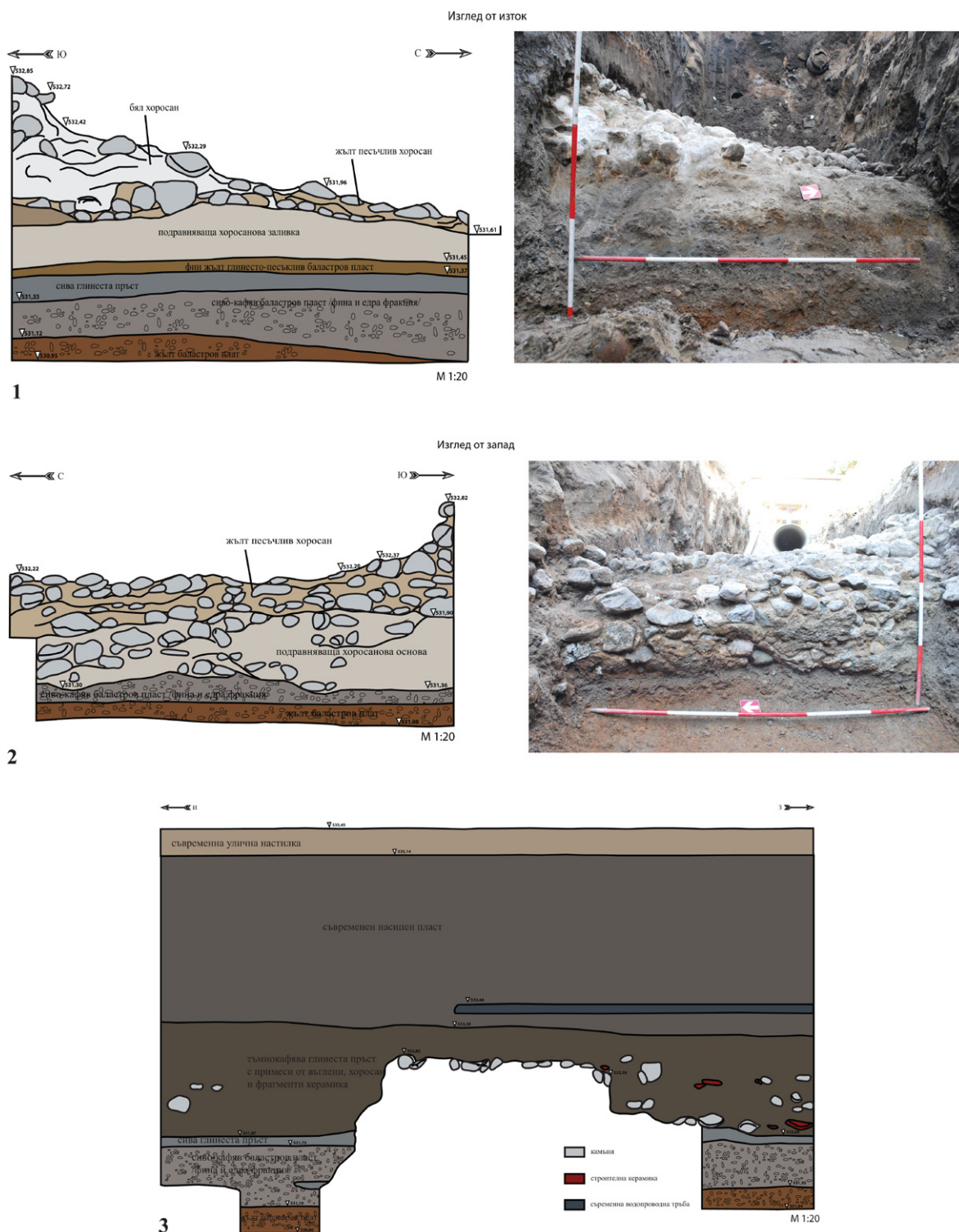
В стратиграфско отношение се отчита диференциация на подземния материал. При отнемането на съвременния насип се засичат съвременни предмети, възрожденска керамика XVII-XIX век (обр. 5.1-2), единични фрагменти от късноантична битова и строителна керамика и две монети (имп. Констанс, Сисция, 348-350 г. и нечетлива от средата на IV в.).

В глинестото алувиално ниво продължи да се регистрира смесен материал. Най-късна отново се явява възрожденската керамика с и без глазура, но със значителна редукция на количеството. Интерес предизвиква локализирането на участък в северния профил, в който се засякоха фрагменти от поне 4 отделни съда, които се отнасят към XI-XII век (обр. 5.3-6). Същите са съпътствани от част от дула от края на XVIII – началото на XIX век и бронзово звънче.

При разчистването на градежа доминира битова керамика с дата IV-V век, сред които фрагменти от амфорна тара, фрагмент от червенолакова купичка и устие от затворен съд (обр. 5.7-10), както и две монети (Констанций II, 348-351 г. и нечетлива от средата – третата четвърт на IV в.).

От сондажа по западното лице на стената, произхождат три монети (консекрационна за имп. Константин I, 337-341; нечетлива от третата четвърт на IV век и имп. Аркадий, Хонорий или Теодосий II, края на IV – началото на V век) без съпътстващи находки.

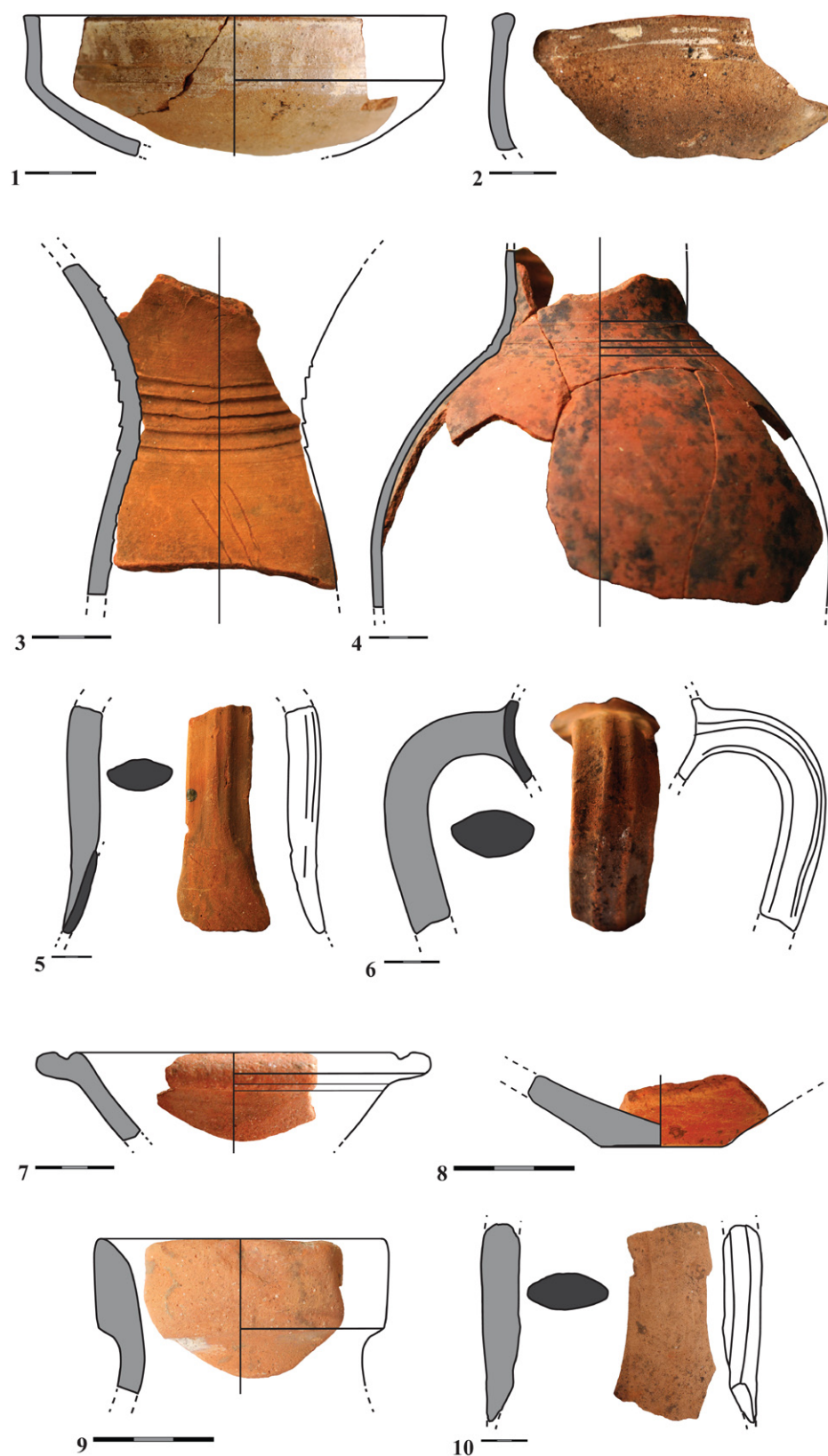
⁸ При последвалото демонтиране на стената не беше документирана друга строителна техника.

Обр. 4.1. Изглед на градежа от изток; 2. Изглед на градежа от запад; 3. Разрез на градежа с южния профил (от автора)

Fig. 4.1. View of the construction from the east; 2. View of the construction from the west; 3. Cross-section of the construction from the north (by the author)

Фрагмент от източната крепостна стена на Сердика II

Обр. 5. 1-2. Късноосманска керамика; 3-6. Средновековна керамика; 7-10. Късноантична керамика (от автора)

Fig. 5. 1-2. Late Ottoman pottery; 3-6. Medieval pottery; 7-10. Late Antique pottery (by the author)

Като цяло, подемният материал се разделя на четири хронологически групи: съвременна, възрожденска (XVII-XIX век), средновековна (XI-XII век) и късноантична (IV-V век). Битовата керамика се разполага в стратиграфските пластове с доминиращ интензитет съответно: в съвременния насип – възрожденска; в горната част на глинеситите алувиални наноси – смесена; в същото ниво, непосредствено до градежа – късноантична. Всички монети, засечени в участъка, са в много тесен хронологически интервал – от втората четвърт на IV до късния IV/ранен V век. Най-ранните, включително тези, които са регистрирани непосредствено при градежа, се отнасят към времето на имп. Константин I и синове.

Като резултат от проучването могат да се направят няколко констатации. Дебелината на субструкцията напълно кореспондира с разкрити вече участъци по западната (3,70 м) и източната (3,65 м) линия (Добревски 1907, 1183; Бобчев 1943, 31). Градежът също отговаря на предходните описания: „обли камъни на варов разтвор без примес от чукани керемиди“ и „речни камъни с бял хоросан“ (Бобчев 1943, 31; Григорова 1994, 57). Отклонението е 12 градуса на запад и в съосие с регистрираните вече части от стената, с около 1 м изместване на запад от трасето, което е предложено в предходните планове.

Важен момент е локализирането на фрагмент от куртината непосредствено до реката (според геоложкото изследване същият попада в речното русло), което като разположение намира паралел с конструкцията, разкрита по западната линия на укреплението (Добревски 1907, 1182-1183). От друга страна се отчитат и различия: от юг не се констатира наличието на допълнително съоръжение („устой“), а в участъка от север напълно липсват данни за градеж в близост до реката. Ако се предположи, че стената от юг приключва в непосредствена близост до проучвания фрагмент, а от север, около ул. Тимок, следва да се постави въпрос дали е възможно премостване на укрепителното съоръжение на разстояние от почти 100 метра.

По отношение на датировката, повечето проучватели имат сходна концепция за времето на изграждането на северното разширение на Сердика, като тесните хронологически граници се отнасят към епохата на имп. Константин I (Иванов 1994, 32; Бояджиев 2002, 132; Динчев 2013, 258). Нумизматичният материал от разглеждания участък следва да се постави не по-рано от последното десетилетие от управлението на Константин I и края на IV – началото на V век, което принципно съвпада с предлаганата към момента дата. Битовата керамика от нивото на градежа също кореспондира с този период.

Проведеното археологическо проучване има своя принос по отношение на проблемни въпроси свързани със северното разширение на късноантична Сердика. В детайлен план е представена строителната техника на субструкцията на куртината. Потвърди се посоката на стената южно от реката и се фиксира трасето ѝ. Установи се наличието на фрагмент от градежа в непосредствена близост до р. Владайска от юг и липсата на такъв от север, което от своя страна повдига въпрос относно инженерните решения за преодоляването на водната бариера и респективно за нейната защита. Нумизматичните данни съвпадат с наложения към момента, в специализираната литература, период за строителни дейности по укрепителното съоръжение.

Използвана литература

- Бобчев, С. 1989. *Преглед на останките от Сердика, открити в течение на петдесет години*. В Велков, В., Иванов, Т., Станчева, М. (ред.). Сердика. Археологически материали и проучвания, т. II. София: Издателство на Българската академия на науките, 37-58.
- Бобчев, С. 1943. *Сердика. Материали за изучаване топографията, устройството и архитектурата на града*. Материали за историята на София. кн. XII. София: Издание на Българския археологически институт.
- Бояджиев, Ст. 2002. Сердика. В Иванов, Р. (ред.). *Римски и ранновизантийски градове в България*, т. I. София: Издателство Иврай, 125-180.
- Бояджиев, Ст. 1959. Принос към историята на крепостната стена на Сердика. *Археология*, I, 3-4, 35-45.
- Григорова К. 1983. Проучвания по западното разширение на крепостта на Сердика. *Археологически открития и разкопки през 1982 г. Плевен*, 57.
- Динчев В. 2013. Северната крепост на *Serdica (Сердика II)*. История и актуално състояние на проучванията. В Динчев, В. (ред.) *In honorem professoris Георги Кузманов*. София: НАИМ - БАН, 237-280.
- Добревски С. 1907. Исторически очерк на Софийската крепост. *Военен журнал*, XIX, № 8-9, 1155-1192, л. 1-5 (черт. 1-33).
- Иванов Т. 1994. Към проблема за укрепителната система на Сердика (II-IV в.). *Сердика – Средец – София*. т. II. София: Издателство на Министерство на отбраната, 29-52.

Fragment of the Eastern Fortification Wall of Serdica II

Alexander Stanev

(summary)

Planned construction work by Sofia municipality prompted rescue archaeological investigations in 2014 in the area of Lion Bridge square. Targeted sondages were set on both side of the Vladaiska river in order to trace the eastern fortress wall of the northern extension of Late Antique Serdica. A fragment of the curtain wall substructure was found at the cross-road of Slivnitsa Blvd. and Veslets st.

The area of the sondage allowed the delineation of four metres along the base of the curtain wall. Three stratigraphic levels were observed during the excavation of the foundation of the wall – stones bound with solid white mortar, stones bound with yellow sandy mortar and a leveling layer of loose mortar and single stones. The stratigraphic sequence visible in the cross-sections of the trench is as follows: alluvial deposits associated with Vladaiska river overlain by curtain wall debris that in its turn is covered by a massive modern embankment.

The excavated archaeological material, namely coins and ceramic fragments, derives from four chronological periods: modern, Late Ottoman/Revival period – 17th-19th century

AD, Medieval period – 11th- 12th century AD and Late Antique period – 4th - 5th century AD. The numismatic material closely related to the wall falls in narrow chronological limits and suggests that the building of the wall in this area was conducted sometime between the last decades of the reign of Emperor Constantine I and the end of the 4th/beginning of the 5th century AD.